

ARCHEOLOGICKÁ PAMÁTKOVÁ PÉČE A ARCHEOLOGICKÉ POZNÁVÁNÍ

JAN KLÁPŠTĚ

Kdyby někdo sestavoval kalendář dnů významných pro českou archeologii středověku, určitě by červeně vyznačil 13. březen 1957. Na zámku v Liblicích se konala výroční pracovní porada archeologů a odpoledne přišla řada na Miroslava Richtera a Zdeňka Smetánku. Mluvili o metodice studia středověké keramiky. Vyvolali zajímavou diskusi, podle účastníků byli sympatičtí (ostatně – bylo jim kolem pětadvaceti), někteří dodávali, že ti dva se ještě během vystoupení dohadovali, co a jak chtějí říct. V každém případě právě na konci padesátých let začali Miroslav Richter a Zdeněk Smetánka utvářet tu archeologii středověku, k níž se i dnes hlásíme. Přirozeně nešlo jen o to, že ve sporu o keramiku odmítli povrchní spojitost s dějinami umění a přihlásili se k metodám odvozeným z archeologie pravěku. Nově vyhraněná specializace se mohla zrodit tehdy, když ji její zakladatelé (podobně jako jinde v Evropě) dokázali opřít o dva pilíře.

Prvním pilířem byl kvalifikovaný terénní výzkum. V tomto ohledu mohli navazovat na Ivana Borkovského, který na Pražském hradě zásadně pokročil v řešení složitých stratigrafií, v jejich exkavaci a dokumentaci. Přelomový význam lze přičíst výzkumu hradní fortifikace provedenému v roce 1939 a publikovanému o dva roky později. Tehdy zveřejněná dokumentace by u nás poprvé v principu obstála i před dnešními nároky. Problémem i nadále zůstalo uchování vztahu mezi terénní situací a movitým náleзовým fondem, principiální řešení (u nás i v dalších evropských zemích) ale čekalo až na sedmdesátá léta.

Druhým pilířem se stal koncepční přístup – oba zmínění protagonisté začali formulovat výzkumné projekty. Brzy tento trend vyvrcholil dlouholetým výzkumem Sezimova Ústí, zahájeným na počátku šedesátých let. Hned zkraje zveřejnili výzkumný program zahrnující otázky chronologické, metodické a sociálně-ekonomické. Rozjeli ambiciózní záměr, který se soustředil na evropsky jedinečný předměstský areál, zvolili promyšlenou strategii terénního výzkumu (ovlivněnou britskou archeologií) a stanovili koncept jeho zhodnocení.

Proč ale mluvím o něčem, co se stalo kdysi dávno a co všichni tak nějak známe? Prostě proto, že počátky české archeologie pozdějšího středověku názorně ukazují, v čem spočívají obecné předpoklady pro trvání naší specializace jako poznávacího oboru. Dva zmíněné pilíře byly, jsou a budou pro archeologii středověku určující, bez nich by ztratila své poznávací schopnosti, a tím i svůj smysl. Archeologii středověku od bádání o středověkých starožitnostech odlišuje schopnost kvalifikovaně získávat primární data a schopnost formulovat a řešit projekty, které se mohou stát součástí obecně chápané mediévistiky a uplatnit se i v širším společenském diskurzu. Odlišnost od vykopávek, které provádějí některé instituce, aby za úplaty zbavily stavební aj. pozemky archeologické zátěže, nemusíme rozebírat. Zdůrazněme jen, že česká archeologie si dosud nebyla schopna vytvořit mechanismus, který by něco podobného eliminoval. Přitom by se dnes již mohla opřít o zkušenosti z řady zemí.

Zůstaňme ještě chvíli u dějin oboru. Od druhé poloviny šedesátých let začal v české archeologii závažný pohyb. Pořád ještě dominovaly terénní výzkumy, které se zabývaly lokalitami vybranými z různě přesvědčivých „vědeckých“ důvodů, terénní aktivita se ale pozvolna přesouvala k těm lokalitám a regionům, které narušovala stavební či důlní činnost. Česká archeologie měšť víc a víc vstupovala do žijících městských jader. Podstatná a v mnohém určující část archeologie středověku se tehdy soustřeďovala do Archeologického ústavu ČSAV, do jehož programu patřil výzkum v Hradci Králové a později v Mostě.

Zdaleka nejrozsáhlejší úkoly byly nachystány v Praze. Na řadě je další červené datum – 1. května 1968 začal archeologický výzkum na Klárově, vedený Ladislavem Hrdličkou. Jedenatřicetiletý Ladislav Hrdlička přicházel do Prahy jako respektovaný (a zástupy brigádníků obávaný) terénní archeolog. Na hřišti u Mánesova mostu, kousek od vrat Archeologického ústavu, provedl u nás nebyvale brilantní exkavaci složité stratigrafie. To samo o sobě nebylo zas tak překvapivé, Ladislav Hrdlička ale od počátku promýšlel i celkovou koncepci pražského výzkumu a zvažoval optimální následnost poznávacích kroků. „Ostrov pod mostem Pražským“, po němž dnes nenajdeme sebemenší stopu, přímo vybízel k zájmu o pražský georeliéf. Ani tady nechyběla

dřívější tradice, ale interakce středověkých obyvatel pražské kotliny s georeliéfem se pro Ladislava Hrdličku stala tématem vsutku životním. Jsme opět u dvou oborových pilířů – právě tím, jak Ladislav Hrdlička spojil vysoce kvalifikovaný terénní výzkum a koncepční poznávací přístup, významně a dlouhodobě ovlivnil pražskou archeologii.

Rozlišení na výzkum systematický a záchranný, či jinak řečeno, programový a preventivní, v archeologii žijících měst nikdy neplatilo, protože platit nemohlo. Tady platí jediná ambice – provádět záchranné (nebo předstihové či preventivní) výzkumy systematicky a programově. V těchto souvislostech v pražské archeologii splnil důležitou úlohu kolektivní text inspirovaný Hubertem Ječným, určený pro pražskou archeologickou konferenci v roce 1983 a publikovaný o rok později. Už pouhá zpráva o přípravách „kolektivního referátu“ vzbuzovala v pražské archeologické komunitě pochyby, nad jeho publikací od počátku zaznívaly kritické výhrady. Zpětný pohled ale jasně ukazuje pozitivní úlohu publikovaného výsledku. Nešlo a ani nemohlo jít o takové řešení témat pražské archeologie, které by si nárokovalo dlouhodobou platnost. Publikace ve sborníku *Archaeologica Pragensia* ale předestřela inspirativní poznávací mozaiku, k níž se pražská archeologie tak či onak vztahovala po dlouhou řadu let. Důkazem bývá pohled na regály našich knihoven, mnohde lze svazek *Archaeologica Pragensia* 5/2 okamžitě identifikovat podle krajně opotřebovaného stavu. Dlužno dodat, že text vytvořený pod taktovkou Huberta Ječného sehrál významnou úlohu i v postupné emancipaci archeologické památkové péče v Praze. Uplynula dlouhá doba, v archeologii se hodně změnilo. Zdá se, že nějaká obdobná publikace, která by se nevázala jen na argumentačně bezpečnou pevninu a nevyhýbala se ani hypotézám a ve snaze o komplexní poznání formulovala otázky pro další výzkum, by měla svůj smysl.

Rok 1989 znamenal radikální převrat i pro archeologii. Území Prahy jako celek se stalo jedním velkým stavenišťem. Už existující archeologické instituce změnily svou působnost, přibýly instituce nové. Pražská bilance uplynulých pětadvaceti let odpovídá tomu, co se celkově projevuje v českých zemích. Novější relevantní výsledky týkající se vrcholného a pozdního středověku a časného novověku přicházejí z institucí různého druhu – obecně lze jmenovat archeologickou památkovou péči, muzea, nestátní neziskové organizace. Nápadná je změna pozice pražského Archeologického ústavu AV ČR. Přínos instituce, která měla pro utváření české archeologie měst klíčový význam, se velmi podstatně snížil. Relevantní výsledky prvotně nezávisejí na druhu instituce, ale zas a znova na schopnosti spojit dva základní pilíře našeho oboru v činnosti konkrétních pracovišť. Platí i další samozřejmosti, na efektivně vedených náročných terénních výzkumech se podílejí řešitelské kolektivy, nezbytné je kvalifikované dokumentační a technické zázemí. I bez těchto daností se lze účastnit finančně zajímavých akcí – ale to je asi tak všechno.

Jiná otázka je, zda – případně jak dlouho – je stávající oborová struktura udržitelná. Preventivní archeologii jako takové zánik nehrozí, jenže nároky na ni kladené byly po roce 1989 enormní a v tomto smyslu i časově ohraničené. Útlum preventivní archeologie dopadá na různé instituce různě, jde ale o zásadní problém našeho oboru jako celku. Řešení nelze odkazovat na fráze o konkurenčním prostředí a na adaptační schopnosti jednotlivých institucí, které jsou velmi rozrůzněné.

A vůbec, jak jsme na tom s výsledky – především v Pražské památkové rezervaci?

Začneme citátem: „Výsledky představují pouze torzovitou mozaiku, v níž se jednotlivé jevy propojují jen příležitostně a pro sledování vazby faktů často chybí řada nejzákladnějších spojovacích článků.“ S tak příkrou dokonalostí se právě před padesáti lety vyjádřili Miroslav Richter a Zdeněk Smetánka v textu, který se už dávno zařadil do pomyslné čítanky archeologie středověku. Na několika stránkách v *Knize o Praze* narýsovali představu, jak by pražská archeologie středověku měla fungovat. Už tady – v roce 1965 – najdeme leccos z toho, co dnes oceňujeme, ale i leccos z toho, co nám pořád ještě chybí. Opsanou větu lze přijmout – pokud z ní *pouze* vynecháme „*pouze*“. Archeologické výsledky představují a v každém žijícím městě budou vždy představovat torzovitou mozaikou. Jde ale o to, jak reprezentativní (byť torzovitou) mozaiku dokážeme při terénních výzkumech vytvořit.

Rázný výrok nás přivádí k otázce smyslu dnešní archeologie středověku. Začínající klasikové Miroslav Richter a Zdeněk Smetánka razantně mířili k vědeckému poznávání, naše nynější odpověď ale spojuje tři úkoly: péči o archeologické kulturní dědictví, vědecké poznávání a komunikaci se širší veřejností. S péčí o archeologické kulturní dědictví u nás souvisí takřka každá terénní akce, výsledkem jsou už dávno nezměrné informační fondy. Stačí nahlédnout do Hrdličkova soupisu archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace. Do konce roku

2000 shromáždil více než 3640 položek, o pět let později se už jednalo o 4438 položek (za údaj vděčím J. Podliskovi). Jakési totální a celoplošné zhodnocení těchto fondů si nedokážou představit ani extrémně usilovní optimisté a možná ani extrémně usilovné optimistky.

Vědecké poznávání i komunikace s veřejností se opírá o části z částí celkově shromažďovaných fondů. Navyklá fráze říká, že nejvyšší smysl poznávání minulosti spočívá ve společenském dialogu, postavení archeologie je ale zvláště citlivé. Česká společnost tak nějak respektuje hodnotu archeologického dědictví a my archeologové tak nějak závisíme na přízni české společnosti. Všude po Evropě je na tom archeologie tak nějak stejně, leckde ale archeologové už po desetiletí zdůvodňují svou pozici publikacemi, které se neobracejí jen do úzkého odbornického prostředí. Naše tradice je v tomto ohledu skromná, v Praze se snad už doopravdy začala rozvíjet v nedávné době. Jejím dosavadním vrcholem se stala kniha o Nebovidech. Vlastní poznávací činnost obvykle završují jednotlivé články zhodnocující konkrétní terénní akce. V pražských podmínkách má v tomto ohledu značný význam oživení *Staleté Prahy*. Právě tady mj. přibývají texty integrující různé poznávací cesty – k archeologii přidávají stavební historii a výpověď písemných pramenů. Doufejme, že i zde jde o začátek dlouhodobého trendu. Vždyť v některých zemích už archeologii středověku a stavební historii spojili do jednoho jediného poznávacího celku. Samostatnou kapitolou jsou celková zpracování určitých témat pražské archeologie. Každého napadnou Hrdličkovy studie o georeliéfu, kniha o románských domech, studie o výrobě a zpracování železa, přidat můžeme práce Jerzyho Piekalského a Rudolfa Procházky.

S jídlem roste chuť, a jak všechny ty užitečné a lépe a lépe vybavené publikace přibývají, stoupá zájem o další a další. My zvnějšku můžeme jmenovat různá témata kandidující na celkové zpracování. Jeden tematický okruh si ale bez váhání dovoluji označit za prvořadý. Praha měla ve středovýchodní Evropě unikátní postavení – nikde jinde v našich končinách nebyla raná urbanizace tak rozvinutá a nikde jinde nezanechala tak významné dědictví. Vztah této rané etapy k tomu, co se dělo ve 13.–14. století, je mimořádným tématem, o němž ale víme málo, dokonce příliš málo. Právě tady můžeme demonstrovat poněkud zamrzlý stav našeho oboru. S využitím dnes dostupných (jistě úctyhodných) publikací zůstává poznávací prostor značně těsný, a tak mnohdy nezbyvá než sepisovat něco, čemu poetičtí Moravané říkají předumávky. Zásadní posun čeká na širší základ primárních dat z těch nezměrných fondů, o nichž už byla řeč. Stačí jeden příklad. K velkým tématům naší, střeoevropské i evropské archeologie patří vztah dřevohliněné a kamenné zástavby. Jeden obrázek, který vzešel z výzkumu Ladislava Hrdličky v domě U Sladkých, se stal vyhledávanou položkou naší i zahraniční literatury. Jenže komplexní publikace tohoto mimořádně důležitého (a mimořádně náročného) výzkumu dodnes chybí, a tak lze recyklovat jen ten obrázek.

Chtělo by to ambiciózní projekt s přiměřenou grantovou podporou.

A aspoň dva roky *placených* prázdnin k tomu.

Takže – do příštího výročí!

Rudolf Procházka (Archeologický ústav Brno) a Jan Klápště (Filosofická fakulta UK) s Jaroslavem Podliskou na kolokviu 4. června 2015 (foto F. Flek).

